

Александрина Райкова*

НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ УСВОЯВАНЕТО НА ЕВИДЕНЦИАЛНОСТТА В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК КАТО ВТОРИ ОТ НОСИТЕЛИ НА АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК

Aleksandrina Raykova

SOME OBSERVATIONS ON THE ACQUISITION OF EVIDENTIALITY IN BULGARIAN AS A SECOND LANGUAGE BY NATIVE ENGLISH SPEAKERS

Second language acquisition of grammatical evidentiality in Bulgarian is studied through analyzing the spoken language use of a number of native English speakers. The category is found unstable at the higher levels of language proficiency, which indicates incomplete acquisition. There are cases of probable full acquisition which the current analysis cannot confirm. Suggestions regarding the role of the linguistic worldview are put forward.

Keywords: *evidentiality; psycholinguistics; Bulgarian as a second language; second language acquisition of Bulgarian by native English speakers.*

Усвояването на евиденциалността в граматиката на българския като втори език се изследва чрез анализ на автентична устна реч от носители на английския. Наблюдава се нестабилност на категорията на високите нива на владеене на езика, което сочи, че усвояването ѝ не се постига докрай, като има и случаи на вероятно пълно овладяване, но настоящият анализ не може да потвърди това. Изказват се предположения относно ролята на езиковия модел на света.

Ключови думи: *евиденциалност; психолингвистика; българският като втори език; усвояване на българския език като втори от носители на английския език.*

Увод

Настоящото изследване предлага апробация на проблема за усвояването на езиковата категория *евиденциалност* в българския като втори език. Чрез наблюдения върху избора на граматични евиденциали в българската реч на носители на английския език се изследва формирането на категорията в менталната граматика на всеки един от тях. Предложеният качествен анализ не се стреми към генерализации и категорични изводи и не претендира за изчерпателност поради три причини: (а) психолингвистична насоченост – наблюдава се автентична речева дейност, за да се „проникне“ в структурата на умствени явления; (б) въвеждащ характер – цели се повдигане на незасегнати в академичната литература въпроси и набелязване на насоки за по-нататъшни проучвания; (в) ограничения на емпиричния материал по отношение на типа разглеждана езикова продукция и броя на изследваните лица.

1. Евиденциалност

В съвременната лингвистика *евиденциалността* се разглежда най-общо като езикова категория, отчитаща източника на изказваната информация. Някои автори откриват в инва-

---

***Александрина Райкова** – докторантка, катедра „Обща лингвистика и старобългаристика“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, al.raykova@gmail.com.

риантно значение модална оценка на информацията или нейния източник (Герджиков 1984, Friedman 1986, Алексова 2006), а други приемат подобна оценка като „допълнителен, но не и задължителен ефект на евиденциалността“ (Търпоманова 2015: 26). Относно балканския езиков съюз се говори за модализирани евиденциални системи (Plungian 2001, Ницолова 2007), в които модалната семантика се изразява само от някои членове на категорията. Особено плодотворно за нашия анализ е виждането за когнитивна класификация, а не „механично означаване на източника на информация“ (Ницолова 2008: 334). За целите на настоящото изследване приемаме, че евиденциалността отнася автора на изказването към извънезиковия източник, на който се основава то, като при факултативни употреби изразява и оценка на този източник или на придобитата от него информация.

Според едни автори евиденциалността е изцяло граматично явление (Aikhenvald 2004), а други я третират като концептуално или функционално поле от значения, които се реализират с богат набор от изразни средства на разнообразни езикови равнища (Cornillie et al. 2015, Чакърва 2016: 431). Това гледище е по-удачно при усвояване на втори език, рязко отличаващ се типологически от първия по отношение на евиденциалността, както е при усвояването на българския като втори език от носители на английския.

С оглед на езикоусвояването една от основните характеристики на категорията е нейната висока когнитивна сложност поради комбиниране на два различни аспекта на осмисляне, осъществяващи се на отделни равнища (семантика и прагматика) и обусловени съответно от интралингвистични и екстралингвистични фактори. Данните от детската реч сочат, че евиденциалността се овладява сравнително късно (Ünal, Papafragou 2020). Освен това е установено, че категорията е неустойчива при афазия на Брока и при малцинствен език, усвоен в домашна среда и след това подложен на натиск от доминантен език (напр. от официалния език на страната), в който липсва obligatorно изразяване на евиденциалността (Arslan 2015).

2. Евиденциалността в българския език

Българският език (нататък БЕ) притежава морфологични способности за кодиране на евиденциални значения в глаголните форми. Изхождайки от разбирането, че процесът на граматикализация е завършен в БЕ, в тази статия ще използваме термина „obligatorност“ в смисъл, по-тесен от традиционния (задължение въобще да се изрази значението на категорията). **Облигаторни/задължителни** ще наричаме онези употреби, при които системата на езика принуждава автора на изказването да използва определен евиденциал (а не просто го задължава да избира между членовете на категорията). В тези, макар и редки, случаи авторът на изказването реално няма свобода на избор, а е длъжен да кодира точно определена позиция спрямо изказването или източника си. Съответно под **факултативни** ще имаме предвид употребите, при които системата на езика дава на автора на изказването свобода относно това кой евиденциал да избере (а не възможност да избира дали изобщо да изрази евиденциално значение).

Езиковото отнасяне към източника на информация е деиктично явление, при което се извършва избор от дискурсно-прагматичен характер (Mushin 2000). В зависимост от контекста и комуникативното си намерение авторът се позиционира в дискурското пространство като **вътрешен** или **външен** спрямо изказването си. Тази „широка“ семантична опозиция е развита от Цивиян относно балканския езиков модел на света (Цивиян 2006: 137–203). В трудовете на други езиковеди това основно евиденциално противопоставяне се открива в опозиции като **засвидетелстваност : незасвидетелстваност, възприетост : невъзприетост, собствена / директна / неопосредствана информация : чужда / несобствена / индиректна/ опосредствана информация** и др. Подобна опозиция е от по-съществено значение за настоящия анализ, отколкото останалите, в които влизат отделните членове на категорията.

За структура на евиденциалната система в БЕ приемаме парадигма със следните членове (евиденциали): (а) **у до ст о в е р и т е л е н м о д у с**; (б) **у м о з а к л ю ч и т е л е н м о д у с / к о н к л у з и в / и н ф е р е н ц и а л**; (в) **п р е и з к а з е н м о д у с / п р е и з к а з в а н е / р е н а р а т и в**; (г) **н е д о в е р ч и в м о д у с / д у б и т а т и в**. Подобна четиричленна пара-

дигма се поддържа от автори като Герджиков, Алексова, Ницолова, Търпоманова и др. А д м и - р а т и в а ще разглеждаме като специфична употреба на умозаключителния модус (Герджиков 1984, Алексова 2003), а п р е з у м п т и в а няма да третираме като член на тази система поради отдалечаване във формалния израз, въпреки че във функционално и семантично отношение се включва в полето на евиденциалността.

Пряката / непосредствената евиденциалност (позиция вътрешен) се изразява с удостоверителния модус, а косвената / непряката / опосредстваната (позиция външен) – с останалите три. Докато прекият евиденциал не разполага с обединяващ маркер, формалният признак, противопоставящ всички косвени евиденциали на прекия (с изключение на удостоверителния перфект, от който произлизат) е наличието на морфемата *-л-*. Всеки от двата члена на тази основна евиденциална опозиция в БЕ може да бъде разглеждан като маркиран в облигаторните си употреби, а при факултативните най-често за немаркиран се приема прекият евиденциал, макар че за някои автори „няма съмнение, че ‘натоварена’ със специфична семантика в съвременната българска езикова практика се явява не морфемата *л*, а морфемата *х*“ (Янакиев 2017: 661).

3. Усвояване на втори език

Първи език (нататък E1) е езикът, усвоен в детството, който съпътства, отразява и подпомага когнитивното развитие и през категориите на който се изгражда понятието за езика въобще, а втори език (нататък E2) – всеки друг език, чието усвояване започва след това на първия. В настоящото изследване се спираме на психолингвистичния аспект на усвояването на E2 и ще наричаме усвоилите българския като първи негови н о с и т е л и , а усвояващите го като втори – п о л з в а т е л и на БЕ като втори или ползватели на българския като E2.

В когнитивен план знанията за езика се делят на и м п л и ц и т н и / п р о ц е д у р н и (неосъзнати и автоматизирани) и е к с п л и ц и т н и / д е к л а р а т и в н и (осъзнати и металингвистични) (Ellis, Barkhuizen 2005: 5). Процедурните знания могат да се придобият и чрез учене, но в общия случай се усвояват нецеленасочено, като на E1 не могат да бъдат преподадени; декларативните се придобиват единствено чрез учене и преподаване и надграждат усвоените по естествен път (Колева-Златева 2016: 112).

Усвояването на E2 е продължителен и многоаспектен процес, в който участват множество фактори. В различни етапи от този процес в менталната граматика на ползвателя на E2 се формират както нормативни и приемливи, така и отклоняващи се от нормата или неприемливи за носителите на същия език структури, които с времето се променят, затвърждават, разколебават или изчезват. Те се реализират в речта на всеки отделен ползвател на E2, а анализът на тази реч разкрива процеса на усвояване на езика и разширява научните познания върху самата категория.

При изследване на речта на даден ползвател на E2 се отчита влиянието от E1, който е определящ за познавателното развитие. При отрицателен пренос от E1 (интерференция) в системата на E2 се откриват несвойствени структури, наподобяващи елементи от системата на E1. Какво се случва обаче при контекстово зависими категории като евиденциалността, когато са граматикализирани в E2, но не и в E1? Това е основният изследователски въпрос на нашия анализ на усвояването на евиденциалността в БЕ като втори от носители на АЕ.

4. Анализ на речеви прояви на БЕ като втори с оглед на евиденциалността

4.1. Описание

От предишно непубликувано изследване върху българската реч на носители на АЕ бяха направени изводи, че на б а з о в о т о ниво на владееене на БЕ като втори (A1, A2) според Общата европейска референтна рамка за езиците (вж. CERF: 24 – 29) напълно липсва морфологизирана евиденциалност, а на с а м о с т о я т е л н о т о ниво (B1, B2) има наченки на усет за основната евиденциална опозиция в резултат от декларативни знания, които не са автоматизирани. Подобни наблюдения повдигнаха някои въпроси относно усвояването на евиденциалността в БЕ като втори от носители на АЕ, които послужиха за основа на настоящото изследване:

- Как се реализира категорията на свободното ниво на владеење на E2 (C1, C2)?
- Кога започва и кога приключва нейното усвојаване и постига ли се вобше пълното ѝ овладяване?
- Оказва ли АЕ никакво влияние като E1 при усвојаването на евиденциалноста в БЕ като втори?

Отговорите на тези въпроси биха имали огромна значимост за преподаването на БЕ като втори, както и за проучванията върху усвојаването на E2.

Настоящата статия представя резултатите от изследване на устна речева продукција на български като E2 с оглед на евиденциалноста, като фокусът е върху носители на АЕ. Целта е чрез анализ на автентични езикови данни да се определи на какво ниво на владеење на E2 и в каква степен усвојават носители на АЕ морфологизирания израз на евиденциалноста в БЕ. Емпиричният материал е извлечен от интервјуата, гостувания в телевизионни и радиопредавания и нережисирани участия в документални филми на 31 носители на АЕ, владеещи БЕ като втори. Издирени са над 90 аудио- и видеозаписа, възлизащи на близо 12 ч. и публично достъпни в интернет. Избраните тип езикова продукција има полуспонтанен характер. Предимствата за нашия анализ са автентичноста и преобладаващият диалогичен формат, а основното ограничение е невъзможноста за контакт с изследваните лица.

Една езикова категория се формира в съзнанието едва когато се осмисли опозицията, на която се основава тя. Понеже естественото усвојаване тече от форма към значение, наличието на маркери в речта не е достатъчно, за да се направи извод, че в менталната граматика вече е налична и самата категория. За да установим у дадено лице имплицитни знания относно евиденциалноста, е нужно да регистрираме в речта му езикови данни най-напред за осмисленост на опозицията между пряка и опосредствана евиденциалност в съдържателен и формален план, т.е. да открием последователна приемлива употреба на прекия и на поне един от косвените евиденциали. Дори отликите между трите косвени евиденциала да не са овладени, противопоставянето на морфологично равнище между пряко и опосредствано придобиване на информацията е достатъчно, за да се направи извод, че вече е налице отчитане на източника и протича когнитивно класифициране. Това може да проличи в три случая:

- (а) при облигаторни употреби на евиденциалите;
- (б) при самокорекция и корекция от друго лице с оглед на евиденциалноста;
- (в) при факултативен избор на косвен евиденциал с оценка на информацията или нейния източник – такива са употребите на ренаратива с дубитативни отсенки, на конклузива в плана на неминалото и на всички времена на дубитатива.

4.2. Резултати

Понеже фокусът е изцяло върху устна реч, за оценка на нивото на владеење на БЕ като втори бе използвана таблицата „Качествени аспекти на устната употреба на езика“ в Общата европейска референтна рамка за езиците (CEFR: 28–29). От изследваните 31 носители на АЕ 10 демонстрират с в о б о д н о ниво на владеење на БЕ като втори (C1, C2), 6 – с а м о с т о я т е л н о (B1, B2), а при 15 нивото е б а з о в о (A1, A2) или е трудно да се определи поради недостатъчен обем на езиковата продукција.

В изследваните записи лицата със с а м о с т о я т е л н о ниво на владеење на БЕ като втори не се оказват в никоя от гореизброените ситуации (вж. 4.1.), което означава, че нашият корпус не предлага условия да се определи статутът на евиденциалноста в техните ментални граматики. Същото важи и за б а з о в о т о ниво на владеење на E2, с изключение на едно от изследваните лица, чийто избор на евиденциали в ситуации с облигаторност е изцяло неприемлив.

Анализираните езикови данни предлагат достатъчни условия да установим граматикализация на евиденциалноста само при лица със свободно владеење на БЕ като втори. Шестима от тях се оказват в ситуации от тип (а), а един от шестимата – в две ситуации от тип (б). При Д. М. и П. Х. регистрираните приемливи употреби в контекст на облигаторност са само на конклузивен аорист (примери (5), (6), (7) и (8)) и са единствените им изказвания с косвени евиденциали вобше. Макар че при двамата липсва неприемлив избор, отчетените употреби на косвени еви-

денциали са недостатъчни по брой и разнообразие, за да заключим, че категорията е установена в съзнанието им, затова ще третираме статута ѝ като неясен. При останалите четири изследвани лица (А. Р., А. У., Б. С. и К. М.) се наблюдава вариация по отношение на нормативност и приемливост на избора на евиденциали в условия на облигаторност, която не е обоснована от промяна на дискурсни или прагматични фактори. Това говори, че в някаква степен е налице осмисляне на евиденциалността, но процесът не е завършен докрай. Категорията е нестабилна и все още не е напълно формирана в индивидуалните ментални граматика на тези четирима ползватели на БЕ като втори. Може да се каже, че при тях тя е в междинен етап на усвояване.

Някои от употребите на достоверителния модус се появяват в контекст, изискващ ренаратив или конклузив. Ситуациите, в които се случва това – заедно с такива, в които са открити редките (винаги приемливи) употреби на косвени евиденциали – може да се обединят в четири основни типа контекст, даващи възможност да се прецени дали евиденциалността е осмислена докрай или все още е в процес на усвояване. Те ще бъдат разгледани по-подробно и илюстрирани с примери.

4.3. Дискурсни ситуации, в които проличава усвоеността на граматикализираната евиденциалност в БЕ като втори

Изведените по-долу четири типа ситуации са илюстрирани с общо 12 примера от устната реч, като източниците са поместени в края на статията. Тъй като произношението не е във фокуса на внимание на настоящото изследване, изказванията не се транскрибират, а пунктуацията е поставена по усмотрение на авторката на статията. Отбелязани са три типа глаголни форми, важни за анализа, като преценка се извършва единствено по отношение на основната евиденциална опозиция, изведена в т. 2.:

- характеризиращи се с отклонение от нормата или с неприемливост за езиковото съзнание на носителя на БЕ (получер шрифт: *За българите заплахата беше човешка...*);
- приемливи (подчертаване: *Първите изселници от Англия, които са дошли в 1620 г...*);
- със спорна употреба, при която е допустим както пряк, така и косвен евиденциал (получер шрифт и подчертаване: напр. *...и оттам нататък стана голям комерс във Америка със този заек*).

4.3.1. Разказ за минали събития и факти, на които говорещият не е бил съвременник

В този тип ситуации най-употребявани от носителите на БЕ са ренаративът и конклузивът. За изразяване на силно недоверие служи дубитативът, а често разказът може да бъде предаден и в удостоверителен презенс. Употребата на прекия евиденциал в плана на миналото се счита за допустима, „когато се споменава накратко и в общ смисъл за важни исторически събития и факти“, понеже тогава „авторът говори като че ли от общонародна или общочовешка гледна точка“ (Андрейчин и др. 1998: 191 – 192). Възможна е също така вариация между пряк и косвен евиденциал поради синтагматична неутрализация (Герджиков 1984: 33 – 36). Но в примери (1), (2) и (3) от речта на американка, родена през 1974 г., няма основания за неутрализация. Вариацията в тях разкрива нестабилност на категорията, неустановеност на опозицията в менталната граматика.

- (1) Откъс от документален филм, в който А. Р. се намира на американския бряг на Атлантическия океан и разсъждава за първите заселници в днешните САЩ:
Първите изселници от Англия, които са дошли в 1620 г., са стъпили тука за първия път на Новата земя. [...] За българите заплахата беше човешка, нали – от турците, от гърци, от няк'ви други племена – и затова за вас природата е убежище, утеха по няк'къв начин, сигурността идва от планините, от горите, от земята, къде... къде-дето живеете, докато за нас американци... Нали, имаше индианци, но те във по-голямата си степен са били дружелюбни, така че за нас заплахата беше природа по

няк 'къв начин, и имаме няк 'къв манталитет, че трябва да я покорим, трябва да я... победим. (А. Р., 2010¹)

- (2) *Аз учих във Йейл Юнивърсити и там има един хор, който е създаден от студентки, който през 70-те беше много модерно, хипарите са обичали фолклор от целия свят...* (А. Р., 2015)
- (3) Откъс от разговор в предаване, посветено на Великден:
 Водещ: *Откъде дотичва този прословут заек по... по онези земи?*
 А. Р.: *Това е много интересен... интересна история. Аз... пра 'их малко проучване. И оказа се, че това е езически, въъ... езически обичай, нали. Имаше във германските племена, много отдавна, преди християнството, имало² една богиня Остра, която била богиня на... пролет и на про... плодородие и понеже заек е много... плодороден, много се размножава, та, та... та беше... да.*
 Водещ: *Аха, това е на Афродита може би... Да, Остра, сигурно е, така е... така преименуваната Афродита.*
 А. Р.: *Точно така, не знам. Но тя... Т'ва беше нейния символ, този заек, и, ааа, германците после, като станаха... като станали хриш... християни, са пазили този езически... обичай и са го... правили част от християнска, така... пролетна, така... обичай. И след това германците като са отишли във Америка, те са 'зели този заек със тях и оттам нататък стана голям комерс във Америка със този заек. (А. Р., 2015)*

Пример (3) е единственият, съдържащ самокорекции с оглед на евиденциалността. Изразът *много отдавна, преди християнството* вероятно задейства вътрешен мониторинг, понеже преди него се наблюдава отклонение от нормата (*имаше*), а след него настъпва промяна в избора на евиденциал (*имало, била*). Нататък А. Р. отново се връща към неприемливия в случая пряк евиденциал, но след няколко реплики се появява несъмнена самокорекция: *германците после, като станаха... като станали хриш... християни*. Това е ценно свидетелство за наличие на усет към категорията и наченки на автоматизираност на знанията за нея, защото самопоправката е в правилна посока и е спонтанна, самоиницирана. След нея разказът продължава изцяло в косвен евиденциал, а последната удостоверителна форма (*стана голям комерс*) може да се третира и като приемлива (макар да е по-вероятно самата А. Р. да не я осмисля като такава), понеже представлява заключение и препратка към настоящето.

Примери (4), (5) и (6) илюстрират нормативен избор с оглед на основната евиденциална опозиция.

- (4) *[С]имвол на мойта страна, на Уейлз, е един праз. И... Защото преди много години, когато сме били срещу англичаните, за да се различаваме от англичаните, войници са сложили един праз на юниформа. (А. У.)*
- (5) Водеща: *Впрочем в Англия най-ниската избирателна активност е била през Първата световна война, знаеш. Обаче дори тогава е била страшно висока – цели 57 процента. [...]*
 Д. М.: *Не, хората са доста политизирани в Англия, все пак, и те, ааа, те са доста политизирани между двете основни партии – тогава са били две основни партии, сега са повече. И... и взимат доста висока политическа активност във... в изборите. Обикновено те са между 60 и 70 процента на изборите. (Д. М.)*

¹ При А. Р. има възможност за диахронен анализ. Затова при цитиране на нейна реч ще се отбелязва и годината.

² Изговорът е неясен и може тук формата да е *имала* или *имало е*.

- (6) *Част от тези елементи от тези танци са донесени през Средновековието от... от... кръстоносните походи. [...] Видяхме, че, нали, се слага черен грим на... на лицето. И т'ва е от когато са видяли, англичани са видяли за пръв път по-тъмни хора във... на Балкански полуостров и във... във... местата, където са преминали кръстоносните походи. Те са ги донесли като обичаи. (Д. М.)*

Важно е да се отбележи, че всички приемливи употреби на косвен евиденциал в (4), (5) и (6) – както и повечето в (1), (2) и (3) – са в конклузивен аорист. За носителя на БЕ тази употреба се предпочита пред ренаратива при предаване на исторически събития, които са широкоизвестни за съответната общност, но на които говорещият не е съвременник. Коментираният тук исторически факти са именно такива, но понеже конклузивният аорист съвпада по форма с удостоверителния перфект, не е ясно дали в този случай ползвателите на БЕ като втори осмислят подобни форми с оглед на евиденциалността. Възможно е техният избор да е само аспектиално-темпорален.

4.3.2. Умозаклучение относно минали събития или състояния

Този тип умозаклучение в БЕ се предава чрез конклузивни форми. Основното предизвикателство на анализа е да се разграничи конклузивният аорист от удостоверителния перфект и презумптивна.

- (7) *Водеща: А има ли случай, в който тази чужда държава да я приемаш като своя? [...] 20 г. и двамата сте в България.
Д. М.: Те са повече от 20 г. Нали казват, че клетките на тялото се сменят през седем години, така че аз съм ги сменил три пъти тука. И всяка клетка на моето тяло е вече българска, така че... може да се каже. (Д. М.)*
- (8) *Нали, сигурно съм била българка в друг живот. (П. Х.)*

В (7) се говори в първо лице за незасвидетелстван факт, а заявлението *така че аз съм ги сменил три пъти тука* е заключение въз основа на знанието на колко години се сменят клетките на тялото. Изказването в (8) е изолирано и може да изразява и предположение. В предното изолирано изказване в запис на П. Х. описва колко много обича всичко българско. Ако свържем двете изказвания, цитираното може да се приеме като умозаклучение относно минали събития (*друг живот*) въз основа на настоящи данни (необяснима любов към българското).

- (9) *Водеща: Добре, всъщност е заблуда, че американския президент се избира от народа всъщност, по популярен начин.
А. Р.: Да, да. И наш'те, така... предци, нали, първенците, които създадоха Америка, те явно нямаха съвсем, нали, доверие във пряка демокрация. (А. Р., 2016)*

Двете глаголни форми в (9) илюстрират избор на пряк евиденциал в условия за конклузив, като втората изразява умозаклучение спрямо минало събитие. Формата създадоха е спорна, понеже отговаря на изтъкнатите от Андрейчин условия за допустимост при кратък общ коментар на важни исторически събития (вж. 4.3.1.). Но при втория глагол появата на лексикалния интензификатор *явно* налага употребата на конклузивна форма. Това не е единственият случай на неприемлива употреба на пряк евиденциал при аналогични условия в речта на А. Р.

4.3.3. Разказ за минали събития, на които говорещият не е присъствал

Този тип разказ може да се предаде неутрално в сегашни удостоверителни форми, но в плана на миналото се предпочита употребата на косвен евиденциал. Възможен е изборът на всеки от трите (конклузив, ренаратив и дубитатив), както и вариация между тях. Прекият евиденциал в плана на миналото също е допустим при определени условия, на които няма да се спираме, понеже не са открити в наличния корпус от езикови данни. По-особени са случаите, в които миналото

действие се представя в подчинено изречение с глагол за предаване на чужда реч в главното. Тогава удостоверителните форми се натоварват със свидетелско значение и затова при предаване на чужда непряка реч изборът е само между косвени евиденциали (Герджиков 1984: 16–17). Нормативен избор в тази посока се открива в пример (10), в който К. М. коментира свободата на изразяване на отношение към кралските особи във Великобритания.

- (10) *Навремето имаше едно предаване, Spitting Image. Помниш ли? Когато бяха едни такива кукли. И тогава това може би бяха първите опити за сатира спрямо кралското... подигравка с... на политици и на кралското семейство. Но дори след това ми казаха, че самата кралица го е гледала и се е смяла. Да, то е било смешно как се подиграват. Защото това е също във нашия... Такива сме ние, в смисъл ние се смеем на себе си. Това е... това се приема при нас, да. (К. М.)*

В (11) Б. С. разказва личните си спомени от 11.09.2001 г., когато живее в Ню Йорк със съпругата си. Откъсът е от интервю, проведено през 2016 г.

- (11) *На този ден бях се върнал от обществената пералня, сгъвах дрехите, и погледнах през прозореца, и видях един огромен стълб дим. [...] Включих телевизора, защото... Какво би могло да бъде? И не трябваше дълго да търся, защото всички канали предаваха събитието. И разбрах, че един самолет се... **блъсна** във една кула на Световния търговски център. [...] Пет минути по-късно видях по телевизия... вто... втория самолет – и как **се удари** във втората кула.*

След 15 минути опити Б. С. успява да се свърже със съпругата си по телефона. Тя му съобщава, че трябва да придружи своя колежка до гарата и затваря.

*Три-чет'ри часа бях в пълно неведение. Не можах... не можех да си намеря място. Просто от притеснение. Гледах... телевизия, слушах радио, понякога излизях на покрива, да... да погледам... да наблюдавам случващото се, молах се. Просто не знаех къде е жена ми. И след три-чет'ри часа тя се върна. Със колежката си, оказа се. И разбрах, че те **напуснали** сградата, **вървели** към гарата, **разбрали**, че гарата е затворена и тогава **се отбили** във един магазин, защото колежката на жена ми **носеше** ей такива (показва височината на токчетата с раздалечени палец и показалец на едната ръка) високи токчета, и **трябваше** да вървят седем километра пеша, и **трябваше** да купи удобни обувки. Жена ми **купи** едно радио – тя носи практични... тя е доста съобразителна – и **купи** радио, за да са в течение. И **трябваше**, за... понеже мостовете, улиците **гъмжаха** от хора, **трябваше** повече от три часа, за да мине тези седем километра. (Б. С.)*

В този откъс Б. С. предава в непряка реч два разказа: при първия неговият източник е телевизията, а при втория – съпругата му и нейната колежка. В първия разказ неприемливият избор на формата **се блъсна** е в подчинено изречение, подобно на това в (10). Същевременно във втория разказ нормативно употребените **напуснали**, **вървели**, **разбрали** и **се отбили** попадат в аналогична синтактична структура, дори са въведени със същия глагол за предаване на чужда реч (**разбрах**), но за тях Б. С. избира ренаратива. Останалите глаголни форми до края на същия разказ в непряка реч са поставени отново в отклоняващия се от нормата удостоверителен модус. Сполучливият избор говори за наченки на усет за евиденциалната опозиция, но вариацията между пряк и косвен евиденциал при аналогични условия е индикатор за нейната нестабилност. Освен това за носителя на БЕ изборът на конклузив в случая би се отличавал с неутралност, а чрез ренаратив би се изтъкнал фактът, че става дума за чужда реч (Москова 2019: 26 – 28). Няма данни, от които да си направим извода, че Б. С. осмисля избора на ренаратив по този начин, понеже при същите усло-

вия в първия разказ също не избира конклузива – евиденциал, който въобще не е засвидетелстван в речта му. Вероятно на този етап в менталната му граматика по отношение на евиденциалността се конкурират само удостоверителни и преизказни форми.

За вариацията в (11) може да се предложи психолингвистично обяснение. Преминаването от косвен в пряк евиденциал се осъществява при експресивния израз *ей такива високи токчета*, съпътстван от жест, демонстриращ визуално височината на токчетата. Този жест показва, че или Б. С. лично е видял въпросните токчета, или жените са използвали същия жест в разказа си пред него. Също така не е изключено колежката на съпругата му обичайно да е носела „ей такива високи токчета“ и това да е негово собствено фоново знание. Важното при всички тези варианти е, че чрез визуализиращия жест Б. С. временно се оказва в позиция вътрешен (спрямо преживяванията на източника на информация или спрямо собственото си фоново знание), поради което губи контрол върху избора на евиденциал до края на разказа. Яркия спомен за височината на токчета разстройва последователния до този момент приемлив граматичен избор, понеже опозицията, на която се основава изборът, е нестабилна, неустановена, не е напълно осмислена.

4.3.4. Разказ за минали събития, за които говорещият няма спомен, дори да е участвал или присъствал, и поради това знае за него по думите на други хора

Пример (12) е от развлекателно предаване и съдържа изключително важна за анализа корекция с оглед на евиденциалността от страна на носител на БЕ. Преди цитирания откъс А. Р. споделя, че е кръстила дъщеря си Керана на майка си Кендра само по буквата К.

(12) Водещ: *Що не я кръсти Кендра? Кендра к'во име е?*

А. Р.: *Ъъъ, ами тя... Т'ва е... Понеже нейния баща **се казваше** Кен и той е ходил войник Втора световна война.*

[...]

А. Р.: *И той е ходил войник Втора световна война. Баба ми бременна, тя не е знаела...*

[...]

А. Р.: *И тя понеже баба не знаела дали ше се върне той от войната или не и тя **каза**: „Момче, момиче – ше... ше носи неговото име, че ако не се връща, все пак да има...“*

Водещ: *И тогава кръстили майка ти Кендра.*

А. Р.: *Еми, но няма женско... женски вариант на... на Кен...*

Водещ: *А Кендра какво е?*

А. Р.: *...и тя измислила Кендра. Просто малко измислено име.*

Водещ: *Кендра – няма ли такова американско име?*

А. Р.: *Еми не, не. Леко странно звучи на английски.*

Водещ: *Как на английски? Тоест на всичкото отгоре майка ти са казва със странно име?*

А. Р.: *Да. Да.*

Водещ: *А ти на кого си кръстена Анджела?*

А. Р.: *Еми аз съм на песента на „Ролинг Стоунс“. Че те са очаквал момче и са мислила Никалъс, да съм Никалъс. И след това аз **се родих** и те **казаха**...*

Водещ: *Ти не помниш, че си са родила, недей да ми говориш глупости! Ти си се родила и са те кръстили на песента на „Ролинг Стоунс“?*

А. Р.: *Да бе. Че те... те **бяха** абсолютно убедени, че съм... ше съм момче. И отведнъж момиче и... (А. Р., 2020)*

Поради ограничението на типа анализирана продукция не можем да определим дали формата **се казваше** е приемлива, понеже не знаем дали Кен се е върнал от фронта, а ако се е върнал – дали А. Р. се е родила, преди той да почине, и дали го помни. Но няма съмнение, че останалите удостоверителни форми са неприемливи. Повечето от тях се класифицират в т. 4.3.1., но примерът е поместен тук поради формата **родих се**, която толкова силно противоречи на езиковия усет на водещия, че той рязко „скастрия“ гостенката си. Спонтанната му реакция, съдържаща и рефлексия

относно отклонението от нормата, показва, че за носителя на БЕ наличието на спомен е задължителен елемент от семантиката на удостоверителния модус.

Прави впечатление, че към датата на този диалог са изминали пет години от времето, когато А. Р. се самокоригира с оглед на евиденциалността (срв. (3)). Можем да направим извода, че в някакъв момент след 2015 г. (когато са налице наченки на усет за евиденциалната опозиция) усвояването на категорията е спряло. Нещо повече, през 2020 г. забележката на водещия не променя езиковото поведение на А. Р., което означава, че тя не я осмисля като езикова корекция. За нея това е „по-скоро социална, отколкото граматическа поправка“ (Castelain et al. 2020). В такъв случай може да говорим дори за отстъп, избледняване на евиденциалната опозиция.

5. Изводи

Нека обобщим представените в този анализ наблюдения. Те могат да предложат възможни отговори на поставените по-рано изследователски въпроси (вж. 4.1.) и да зададат насоки за по-натъжни изследвания.

5.1. Как се реализира категорията на свободното ниво на владеење на БЕ като втори (C1, C2) от носители на АЕ?

Дори на високи нива на владеење на езика в повечето случаи основната евиденциална опозиция не е осмислена докрай, процедурните знания за нея не са стабилни. Основното свидетелство за това е наличието на вариация между пряк и косвен евиденциал, без да е налице съответна вариация на прагматични или дискурсни фактори. Възможно е да става дума за много продължителен и бавен процес на усвояване, обусловен от високата когнитивна сложност на категорията, но може също така да се получава застиване (фосилизация) на нейното осмисляне на междинен етап, след който процесът на усвояване прекъсва, без да е стигнал до автоматизация, или усвоените знания дори започват да избледняват, да отслабват в сравнение с по-ранен етап.

Като следствие от това не се морфологизира допълнителното изразяване на оценка от страна на говорещия по отношение на информацията в изказването му или нейния източник. Това означава, че на морфологичното равнище напълно липсва един от членовете на категорията (дубитатив), експресивната употреба на конклузива (адмиратив), както и употребите на ренаратива с дубитативни отсенки в значението.

Показателно е, че всички отчетени неприемливи употреби са на прекия евиденциал в условия, насочващи към косвен, а нормативните и приемливи употреби на косвените са редки. Косвените евиденциали се използват предпазливо, а при непълна усвоеност на категорията се генерализира прекият, тоест той се приема за немаркиран, по-малко „риск“ . Вероятно в такива случаи към удостоверителни форми се прибягва по подразбиране, а не през избор на позиция спрямо източника. Източникът на информация не се отчита в степента, в която го отчитат носителите на БЕ. Затова и вероятно не се извършва когнитивна класификация на информацията според типа източник или тази когнитивна класификация е ограничена.

5.2. Кога започва и кога приключва усвояването и постига ли се въобще пълно овладяване на категорията в БЕ като втори от носители на АЕ?

Вземайки предвид и наблюденията от непубликуваното предварително изследване, споменато в 4.1., може да обобщим следното: на базовото ниво (A1, A2) липсва евиденциална опозиция, на самостоятелното (B1, B2) се откриват наченки на усет за опозицията въз основа на декларативни знания, а на свободното (C1, C2) опозицията се отчита, макар и най-често да не е напълно установена в менталната граматика. Следователно усвояването на евиденциалността вероятно стартира на самостоятелното ниво на владеење на Е2 поради съзнателно учене.

Възможно е при най-високите нива на владеење на езика знанията за евиденциалната опозиция да се автоматизират до пълното ѝ овладяване, но настоящото изследване не може да установи това.

5.3. Оказва ли АЕ някакво влияние като Е1 при усвояването на евиденциалността в БЕ като втори?

Трудностите в усвояването на евиденциалността може да се дължат на високата ѝ когнитивна сложност, но може също да е налице и недооценяване на значимостта на опозицията между пряка и опосредствана осведоменост в БЕ. Наблюденията от настоящия анализ сочат, че при носителите на АЕ най-често тя не е достатъчно релевантна, за да формира стабилна категория.

Езиковото отнасяне към източника на информация не е obligatorно в АЕ и това вероятно оказва влияние при усвояването на евиденциалността в Е2, в който тя е граматикализирана. В случая не бихме могли да говорим за интерференция от самата система на АЕ, понеже в нея липсват съответните структури. По-скоро става дума за влияние на ниво цялостна представа за отражението на действителността в езика, тоест за пренос на езиковия модел (картина) на света.

Носителите на БЕ ежедневно класифицират информацията според източника или начина на придобиването ѝ. Макар да не може да се прецени дали в съвремието това е естествена необходимост или системата на Е1 оказва своя натиск, в някакъв етап от историята на българската лингвокултурна общност подобно класифициране е било толкова значимо, че се е кодирано в езика, и то на равнището, отразяващо централните за системата значения – граматиката. Същевременно за носителите на АЕ източникът на информация е маловажен, в англоезичния модел на света информацията не се класифицира по такъв признак и не е изключено това да създава пречки при усвояването на българоезичния модел на света с подобна нерелевантна за тях класификация. При усвояване на Е2 се подхожда към нов език, който члени същата действителност по друг начин. Може би при усвояване на БЕ като втори носителите на АЕ в някои отношения продължават да членят действителността в посоката, зададена им от техния Е1, и затова не възприемат значимостта на източника на информация в степенята, в която го изисква БЕ, или ако осъзнават тази значимост, то изграденият от Е1 модел на света оказва натиск, който трябва непрекъснато да преодоляват.

Дали езиковият модел на света, формиран на базата на Е1, играе важна роля при усвояването на евиденциалността в БЕ като втори, може да се провери чрез съпоставка между това и подобни изследвания с носители на други езици, в които категорията е граматикализирана (напр. турски или албански), и такива, в които не е (напр. други германски или други славянски езици).

Заклучение

Настоящата статия е първа публикация във връзка с предприето психолингвистично изследване върху усвояването на евиденциалността в българския като втори език. Беше анализирана употребата на евиденциали в устната реч на носители на английския език. Беше установено, че при тях граматикализираният израз на евиденциалността най-често не се усвоява напълно, дори и на най-високите нива на владееене на езика. Бяха изказани предположения относно причините за това явление. От една страна, влияние оказва високата когнитивна сложност на категорията. От друга страна, вероятно играе роля и езиковият модел на света, изграден при усвояване на английския като първи език, за който не е характерно obligatorното изразяване на евиденциалността.

Относно бъдещи проучвания се очертават няколко насоки. Необходими са по-обширни експериментални изследвания върху осмислянето на евиденциалността от носители на българския език, особено с цел подобна група да послужи като контролна спрямо ползватели на езика като втори. Предстои анализ на усвояването на категорията от носители на английския език чрез интервюта и анкети с възможност за личен контакт между изследователя и респондентите. Не на последно място би било полезно да се разгледа усвояването на категорията от носители на други езици и от представители на български общности зад граница. Българистиката има възможност да даде своя принос по отношение на всички тези типове изследвания и да обогати научното познание за евиденциалността в българския, за категорията изобщо и за усвояването ѝ както в първия, така и във втория език.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексова 2003:** Алексова, Кр. *Адмиративът в съвременния български език*. София: СемаРШ. // **Aleksova 2003:** Aleksova, Kr. *Admirativat v savremennia balgarski ezik*. Sofia: SemaRSh.
- Алексова 2006:** Алексова, Кр. Епистемична модалност – евиденциалност – адмиратив. – В: *Славистика и общество. Седми национални славистични четения*. Младенова, М., И. Монова (ред.). София: Heron Press, 247 – 255. // **Aleksova 2006:** Aleksova, Kr. Epistemichna modalnost – evidentsialnost – admirativ. – In: *Slavistika i obshtestvo. Sedmi natsionalni slavistichni cheteniya*. Mladenova, M., I. Monova (red.). Sofia: Heron Press, 247 – 255. <http://georgesg.info/belb/personal/aleksova/Evident_Admirativ.htm> [22.09.2020]
- Андрейчин и др. 1998:** Андрейчин, Л., П. Асенова, Е. Георгиева, К. Иванова, Р. Ницолова, П. Пашов, Хр. Първев, Р. Русинов, В. Станков, С. Стоянов, Кр. Чолакова. *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология*. София: Абагар. // **Andreychin i dr. 1998:** Andreychin, L., P. Asenova, E. Georgieva, K. Ivanova, R. Nitsolova, P. Pashov, Hr. Parvev, R. Rusinov, V. Stankov, S. Stoyanov, Kr. Cholakova. *Gramatika na savremennia balgarski ezik. Tom 2. Morfologia*. Sofia: Abagar.
- Герджиков 1984:** Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство. // **Gerdzhikov 1984:** Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolnoto deystvie v balgarskia ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Колева-Златева 2016:** Колева-Златева, Ж. Типология на преподаването на български език в психолингвистична перспектива – проблеми, нерешени въпроси, последици. – В: Elena Krejčová, E., P. Krejčí (eds). *Výuka jichoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě III*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 105 – 115. // **Koleva-Zlateva 2016:** Koleva-Zlateva, Zh. Tipologia na prepodavaneto na balgarski ezik v psiholingvistichna perspektiva – problem, neresheni vaprosi, posleditsi. – In: Krejčová, E., P. Krejčí (eds). *Výuka jichoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě III*. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 105 – 115.
- Москова 2019:** Москова, М. Употреби на конклузива при предаване на чужда реч в подчинено изречение с глагол за предаване на чужда реч в главното. – В: *Съвременна лингвистика*. Бр. 2 (2019). София: Св. Климент Охридски, 19 – 30. // **Moskova 2019:** Moskova, M. Upotrebi na konkluziva pri predavane na chuzhda rech v podchineno izrechenie s glagol za predavane na chuzhda rech v glavnoto. – In: *Savremenna lingvistika*. Br. 2 (2019). Sofia: Sv. Kliment Ohridski, 19 – 30.
- Ницолова 2007:** Ницолова, Р. Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. – В: Храковский, В. (ред.). *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*. Санкт-Петербург: Наука, 107 – 197. // **Nitsolova 2007:** Nitsolova, R. Modalizovannaya evidentsial'naya sistema bolgarkogo yazyka. – In: Khrakovskiy, V. (red.). *Evidentsial'nost' v yazykakh Evropy i Azii*. Sankt-Peterburg: Nauka, 107 – 197.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Св. Климент Охридски. // **Nitsolova 2008:** Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Търпоманова 2015:** Търпоманова, Ек. *Евиденциалност в балканските езици: български и албански*. София: Ни плюс. // **Tarpomanova 2015:** Tarpomanova, Ek. *Evidentsialnost v balkanskite ezitsi: balgarski i albanski*. Sofia: Ni plus.
- Янакиев 2017:** Янакиев, М. Реконструкция болгарского языка вследствие появления тестативного компонента в семантике сикноморфемы X. – В: *Чуждозезиково обучение*. Vol. 44, № 6 (2017), 657 – 668. // **Yanakiyev 2017:** Yanakiyev, M. Rekonstruktsiya bolgarskogo yazyka vsledstviye poyavlenia testativnogo komponenta v semantike sikhnomorfemy Kh. – In: *Chuzhdoyezikovo obucheniye*. Vol. 44, № 6 (2017), 657 – 668. <miryan.org/download/Foreign_Language_6_17_MiroslavYanakiyev.pdf> [22.09.2020]
- Цивьян 2006:** Цивьян, Т. Модель мира и ее лингвистические основы. Москва: КомКнига. // **Tsiv'yan 2006:** Tsiv'yan, T. Model' mira i yeye linvisticheskiye osnovy. Moskva: KomKniga.
- Aikhenvald 2004:** Aikhenvald, A. *Evidentiality*. Oxford: Oxford UP.
- Arslan 2016:** Arslan, S. Neurolinguistic and Psycholinguistic Investigations on Evidentiality in Turkish. Groningen: University of Groningen. <[https://www.rug.nl/research/portal/en/publications/neurolinguistic--psycholinguistic-investigations-on-evidentiality-in-turkish\(2e247714-7036-4fcd-9d6b-f5daca99e1c\).html](https://www.rug.nl/research/portal/en/publications/neurolinguistic--psycholinguistic-investigations-on-evidentiality-in-turkish(2e247714-7036-4fcd-9d6b-f5daca99e1c).html)> [22.09.2020]
- CEFR:** Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Strasbourg: Council of Europe – Modern Languages Division. <<https://rm.coe.int/1680459f97>> [19.09.2020]
- Castelain et al 2020:** Castelain, Floyd Evidentiality and Flexibility of Source Reporting. Preprint. <<https://psyarxiv.com/qpb82>> [21.09.2020]

- Cornillie et al. 2015:** Cornillie, B., J. I. M. Arrese, B. Wiemer. Evidentiality and the semantics-pragmatics interface: An introduction. *Belgian Journal of Linguistics* 29 (2015). John Benjamins Publishing Company, 1 – 18. <<https://doi.org/10.1075/bjl.29.001int>> [21.09.2020]
- Ellis, Barkhuizen 2005:** Ellis, R., G. Barkhuizen. *Analysing Learner Language*. Oxford: Oxford UP.
- Friedman 1986:** Friedman, V. Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian. – In: Chafe, W., J. Nichols (eds.). *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood, NJ: Ablex, 168 – 187.
- Mushin 2000:** Mushin, I. Evidentiality and deixis in narrative retelling. – In: *Journal of Pragmatics* 32 (2000). Elsevier, 927 – 957. <[https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(99\)00085-5](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(99)00085-5)> [22.09.2020]
- Plungian 2001:** Plungian, The place of evidentiality within the universal grammatical space. *Journal of Pragmatics* 33 (2001). Elsevier, 349 – 357. <[https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(00\)00006-0](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(00)00006-0)> [22.09.2020]
- Ünal, Papafragou 2020:** Ünal, E., A. Papafragou. Relations Between Language and Cognition: Evidentiality and Sources of Knowledge. – In: *Topics in Cognitive Science* 12 (2020). Wiley Periodicals, 115 – 135. <<https://doi.org/10.1111/tops.12355>> [22.09.2020]

ИЗТОЧНИЦИ НА ИЛЮСТРАТИВНИЯ МАТЕРИАЛ

- (1) Слави Трифонов и Ку-ку Бенд – American Tour 2010 – Part 2 (Bonus 1), 2010 г., мин. 3:29 – 4:13. <https://www.youtube.com/watch?v=XAlA_zsxqPM> [21.09.2020]
- (2) Една американка, която избра да живее в София. *eМисия България*. ViT, 25.09.2015 г., мин. 4:21 – 4:31. <https://www.youtube.com/watch?v=30L9_u1Aq9s&ab_channel=ViTYouTube> [21.09.2020]
- (3) *Животът е вкусен с Ути Бъчваров*. БНТ, 15.04.2015 г., мин. 31:04 – 31:59. <<https://www.youtube.com/watch?v=84LWLN5OC1>> [21.09.2020]
- (4) Добре дошъл в България. *Шоуто на Слави*. bTV, 15.03.2010 г., мин. 1:35 – 1:50. <<https://www.youtube.com/watch?v=x5dGPTbdnLo>> [22.09.2020]
- (5) Как изглеждат президентските избори у нас през очите на чужденци. *Отблизо*. БНТ, 05.11.2016 г., мин. 6:10–6:45. <<https://bnt.bg/bg/a/kak-izglezhdad-prezidentskite-izbori-u-nas-prez-ochite-na-chuzhdentsi?page=2>> [22.09.2020]
- (6) Англия – традиции и аристократична красота. *Отблизо*. БНТ, 13.02.2016 г., мин. 12:01 – 12:33. <<https://bnt.bg/bg/a/angliya-traditsii-i-aristokraticzna-krasota?page=7>> [22.09.2020]
- (7) Като (6), мин. 2:22 – 2:49.
- (8) Сигурно съм била българка в миналия си живот. *Супернови*. Сез. 1, Еп. 6., мин. 6:42 – 6:46. <https://www.youtube.com/watch?v=_daXvG7E9_Q> [22.09.2020]
- (9) Като (5), мин. 4:12 – 4:28.
- (10) Като (6), мин. 14:44 – 15:19.
- (11) Брайън Стимлър за 11-и септември: Не се боя, че нещо такова може да се случи отново. *Тази събота и неделя*. bTV, 11.09.2016, мин. 0:50 – 4:37. <<https://www.btv.bg/video/shows/tazi-nedelia/videos-nedelia/brajan-stimlar-za-11-i-septemvri-ne-se-boja-che-neshto-takova-mozhe-da-se-sluchi-otnovo-2.html>> [22.09.2020]
- (12) *Вечерното шоу на Слави Трифонов*. 7/8 TV, 9.01.2020, мин. 24:17 – 25:24. <https://www.youtube.com/watch?v=G-Uq7CyfzWE&ab_channel=Седем-ОсмиТВ%5BSeven-EightTV%5D> [22.09.2020]

СЪКРАЩЕНИЯ

E1 – първи език; E2 – втори език; BE – български език; AE – английски език